

JELICA STOJANOVIĆ

KONTINUANTI POLUGLASNIKA U *PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA* 16–19. VIJEKA

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.26.1.9](https://doi.org/10.3986/JZ.26.1.9)

Kontinuantni polglasnika v Paštroviških listinah 16.–19. stoletja

Prispevek predstavlja kontinuantne za stari polglasnik v Paštroviških listinah 16.–19. stoletja, ki so med najpomembnejšimi jezikoslovnimi problemi v teh dokumentih srbskega jezika in tudi v današnjem govoru kraja Paštrovići. To je hkrati tudi ena od najzanimivejših fonetičnih potez v zgodovini srbskega jezika, še posebej pri obravnavi obrobnih govorov, med katere spada tudi govor Paštrovičev. Za to raziskavo smo analizirali okoli 600 listin. Po korpusu Paštroviških listin se polglasnik od 16. do 19. stoletja ni izenačil z nobenim od samoglasnikov: izgovor variira med *a* in *e*.

Ključne besede: srbščina, Paštroviške listine (*Paštrovske isprave*), polglasnik, kontinuantni polglasnika, samoglasniški *r*

Semivowel Reflexes in *Paštrovske isprave* from the Sixteenth to the Nineteenth Century

This article presents the reflexes of the old semivowel in *Paštrovske isprave* (the Paštrovići Documents), which are considered the most important linguistic problems in these Serbian-language documents as well as in today's Paštrovići subdialect. In addition, this is also one of the most important phonetic features in the history of Serbian, especially when examining marginal subdialects, such as the one from Paštrovići. Approximately six hundred documents were analyzed for this research. According to the *Paštrovske isprave* corpus, from the sixteenth to the nineteenth century the semivowel did not develop into any other vowel: the pronunciation varies between *a* and *e*.

Keywords: Serbian, Paštrovići Documents (*Paštrovske isprave*), semivowel, semivowel reflexes, vocalic *r*

0 UVOD

Paštrovske isprave predstavljaju značajnu kariku za upotpunjavanje istorijske i teritorijalne slike jezika, te razvoja i rasprostiranja određenih jezičkih izoglosa. Posjeduju možda najznačajniju građu u srpskom jezičkom nasljeđu u periodu 16–17/18. vijeka jer je iz ovog perioda najmanje sačuvanih spomenika pisanih narodnim jezikom. Nastale su na području jezički zanimljivim, području koje je bilo dosta odvojeno od okolnih prostora, istorijski pod upravom ili uticajem različitih država: Mletačke republike (najduže, od 1423. do 1797. godine), Austrije, Francuske, Rusije. Najviše dokumenata pisano je i čuvano u poznatim paštrovskim manastirima (Gradište, Praskvica, Reževići i Duljevo), ali je dosta toga sačuvano i u porodičnim zbirka. Najbogatija zbirka dokumenata čuva se u manastiru Praskvice, prema našoj evidenciji isprava 16–19. vijeka je oko 350. Izvršili smo

fotografisanje ove zbirke, a, kako smo izvršili fotografisanje i *Paštrovskih isprava* iz DA Cetinje i Budva, to smo korpus proširili i ovim dokumentima.

Iz 16. vijeka za ovaj rad raščitali smo, ekscerpirali i opisali građu 58 isprava, iz 17 vijeka 160, iz 18. vijeka 225, a iz 19. vijeka 143, dakle blizu 590 isprava 16–19. vijeka, što predstavlja veoma reprezentativan korpus za sagledavanje date problematike.

Opredijelili smo se da u ovom radu predstavimo problem kontinuanata poluglasnika, kao jedan od najzanimljivijih i najvažnijih lingvističkih problema u *Paštrovskim ispravama*, a i u govoru Paštrovića danas.

1 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U KNJIŽEVNOM JEZIKU I U DIJALEKTIMA

Jedna od najzanimljivijih fonetskih crta u istoriji srpskog jezika, naročito kada su u pitanju neki periferni govori, u koje spada i govor Paštrovića, jeste kontinuant za stari poluglasnik. Srpski jezik je, kao i ostali slovenski jezici, naslijedio iz praslavenskog dva poluglasnika (сънь, дьнь, лювьвь, отьць, srp. сан, дан; љубав, омац). Proces izjednačavanja poluglasnika u srpskom jeziku u načelu se vršio znatno prije najstarijih sačuvanih pisanih spomenika jer se u njima u pisanju nediferenciraju dva poluglasnika. Što se tiče refleksa u štokavskim govorima, stari poluglasnik je prešao u *a* (što bi išlo u prilog izgovoru u pravcu zadnjeg reda), ali je u određenim perifernim dijalektima (zetsko-raškog tipa i timočkim govorima) zadržan izvjestan poluglasnički izgovor, u jednim zatvoreniji, reda *e* (zetski, iako ne dosljedno), u drugim otvoreniji, reda *a*.

Područje arhaičnijih zetsko-raških govora pruža zanimljiv materijal u vezi sa poluglasnicima. Jedan, nemali dio (na prostoru današnje Crne Gore) ovog područja u različitom obliku čuva poluglasničke vrijednosti, nejedinstveno na cijelom području. Te se vrijednosti kreću od *ä* (široko otvoreno *e*) do izgovora koji je otvoreniji (reda *a*), sa mogućnošću manje ili više napretnutog izgovora (Ivić 1985: 160). Što se govora Paštrovića tiče, kod Radomira Aleksića u *Izveštaju o govoru Paštrovića* nalazimo da je „zamenik za poluglasnik u ovom govoru zvuk *ea* (zvuk između *e* i *a*)“ (Aleksić 1939: 17). Prema Luki Vujoviću refleks poluglasnika se razlikuje u mrkvičko-zubačkom (gdje je nešto bliži vokalu *e* nego vokalu *a*) u odnosu na refleks u Paštrovićima i Crmnicima, gdje stoji na granici između *a* i *e* (Vujović 1969: 93–94). Miodrag Jovanović primjećuje da je Luka Vujović u pravu što je svrstao paštrovski i crmnički poluglasnik u jednu grupu, ali ne i što se tiče njegovog izgovora, jer je u crmničkom govoru, prema Miletiću, „refleks poluglasnika prvenstveno reda *a*“ (Miletić 1940: 226). Što se Paštrovića tiče, prema Miodragu Jovanoviću: „Refleks nekadašnjeg poluglasnika u paštrovskom govoru obilježavamo sa *ba* – ne zato što ga smatramo glasom pasivnije artikulacije od punog vokala.“ Dalje, Jovanović konstatuje da: „U nizu glasova od *a* do *e* koji se mogu čuti umjesto nekadašnjeg poluglasnika u jakom položaju u riječi, prosječni paštrovski

izgovor ovog vokala svakako je bliži vokalu *a*. U prilog takvom zaključku idu i brojni prelasci etimološkog *a* u *ba*, kao i u Crmnici (nešto manje izraženi) i „mućenja u pravcu poluglasnika“ – samo u Paštrovićima. Relativno visokim stepenom upotrebe *ba* (iako nekada i paralelno sa izgovorom vokala *a*), bez bitnijih lokalnih razlika, posebnim fonetsko-fonološkim svojstvima pripada mu posebno mjesto u vokalskom sistemu govora Paštrovića“ (Jovanović 2005: 94).

2 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA

Što se tiče kontinuantu za stari poluglasnik u *Paštrovskim ispravama*, možemo uočiti izvjesnu tendenciju u periodu 16–19. vijeka. U ranijoj fazi nijesu rijetki slučajevi da se piše *jer* na mjesto poluglasnika u jakom položaju, potom da se javlja kontinuant *a* (češće) i kontinuant *e* (rjeđe), a ima i isparava u kojima je prisutna naporedna upotreba *a* i *e* (pri čemu se uglavnom to odnosi na one isprave u kojima je dominantan kontinuant *e*). Uopšte, možemo konstatovati da se broj primjera (s obzirom na frekvenciju upotrebe) u kojima imamo *e* naspram starog poluglasnika povećava idući ka 19. vijeku. Broj primjera sa napisanim poluglasnikom naspram poluglasnika u jakom položaju se smanjuje (tako da su primjeri ovog tipa u 18, a naročito u 19. vijeku, veoma rijetki). Razmotrićemo proces u vremenskom slijedu.

3 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA U 16. I 17. VIJEKU

U *Paštrovskim ispravama* u 16. i 17. vijeku situacija je neujednačena. U vezi sa kontinuantnom za poluglasnik treba uzeti u obzir mnogo činilaca (pisar, njegovo obrazovanje i sl.). U *Ispravama* iz 16. i 17. vijeka najčešće je zamjena poluglasnika u jakom položaju vokalom *a*, ali nijesu rijetki ni primjeri zamjene vokalom *e*, kao ni slučajevi da se piše poluglasnik u jakom položaju, i to u nekim ispravama i kod nekih pisara skoro dosljedno (sa pojedinačnim izuzecima). Kod onih pisara koji pišu poluglasnik teško je suditi o izgovoru, ali, s obzirom na veliku preciznost u pisanju poluglasnika u starim etimološkim pozicijama, mogli bismo zaključiti da se izgovarao drugačije i od vokala *a* i od vokala *e*, dakle da je imao posebnu glasovnu vrijednost.

Sa kontinuantom poluglasnika povezane su još neke jezičke crte. Kao opštu konstataciju možemo navesti: kao prvo, da se u ispravama u kojima je pisan poluglasnik, istovremeno (i najčešće) piše nastavak u Gmn. -хъ, kao i ѣ, za *r* vokalno; kao drugo, u ispravama u kojima nalazimo *a* naspram starog poluglasnika u Gmn. je *-ah*, a *ar* za *r* vokalno; i, kao treće, u ispravama u kojima imamo dominantno pisano *e* naspram nekadašnjeg poluglasnika u Gmn. nastavak je *-eh*, a pisano je *er* za *r* vokalno. Sve ovo bi nam svjedočilo o morfonološkim vezama, prelivanjima i uslovljenostima ovih procesa.

- 3.1 U ispravama koje su pisali kancelari najčešće je pisan vokal *a* kao kontinuant starog poluglasnika. Mišljenja smo da je na takvo pisanje bitno uticalo obrazovanje pisara, te veće poznavanje tekstova sa šireg područja gdje imamo *a* naspram starog poluglasnika: Ivan Žitilica: *бѣ. племенахъ, када, огань, варзи, недань, жнтакъ (P/1581,66), ѿ сада, ѡ напредакъ, жнтакъ, за овен потрнци ѿ цѣтахъ, (з)апѡжло, даржати (P/1584, br. 91), парве, ѡ парѣню, сестарахъ, по карвн (DAC. Greg./1591, br. 1), осамъ, толарахъ, дѡжань, цекннахъ, толарахъ, оточаць, николадне, петарь (P/1598, br. 114), петарь, градаць, самъ, болань, ѡмаро, отаць (P/1611, br. 235), карст, недань (DAC. Greg./1601, br. 10), петнаест толарахъ, када (Greg., priv. zb./1592), царкве, сварѡхъ тѣстамѣнатъ, о рѣченнѣхъ днференциахъ, ѿ ордена и рѣчн рѣченнѣхъ властѣлахъ, о рѣченнѣхъ башиннахъ, никада, ѡ парѣню, по смартн, када (Greg., priv. zb./1601), itd. Stjepo Žitilica (1611–1614) u velikoj mjeri se slaže sa Ivanom Žitilicom: парвога, царквѡ, смартн, царквн, тадан, ѡраѡ, даржа, данашннег(а) (P/1614, br. 84), ѿ іѣ племенахъ, сада, васъ (P/1612, br. 328), kao i kancelar Damjan: када, ѡсамънаесте бравахъ, ѡсамънаестъ толоръ, н сѡмъ цо є прода башнне (P/1619, br. 329), вѡкаць, стараць (P/1641, br.41). Kancelar Nikošić: дражалн, царко, цраквн, цраквн єданъ, тастамѣнатъ, самъ, самъ се цракв(м)ъ, тан вноградъ, цраквн (P/1626, br. 126), itd.*
- 3.2 Kod crkvenih lica (najčešće su to igumani), za razliku od kancelara, znatno pretežu primjeri u kojima se piše poluglasnik, znatno rjeđe se naspram poluglasnika piše *a*, još rjeđe *e*. Ovo možemo tumačiti crkvenim nasljeđem (uticajem arhaičnije norme), ali može biti i posljedica toga da se poluglasnik u izgovoru razlikovao od izgovora vokala (*a* i *e*) pa ga je pisar uspio dosljedno pisati (i prenijeti). Iguman Dionisije: *кѡ. днь, потврѣднхъ, потврѣднхъ (DAC. DAV./1587); ѣ. днь, тѣстамѣнтъ, есмь, сьмъ, ѡзѡможе, єднь (P/1593, br. 13), вѡ нмѣ, днь, болѣстнъ, ѣ. летѡрѣннхъ, сьмъ, ѿѡ внше сестрѣхъ (Greg., priv. zb./1591), кѡда ѡг(ад)нхъ, с ѡзкомъ, єре смъ патно, ѡзъ тѣн разлогъ, тѣн зардннъ..., сь крѣстнѣмъ, тѣн зардннъ, вѡрне, за тѣн зардннъ, та вѡрнѡ, крѣстнѣ, ѣ. грошѣхъ, та дрѡжѣхъ, есмь, по смрѣтн, сѡда, та сьмъ крѣсте (P/1599, br. 164), ѣ. грошѣхъ, црковномъ, пасторѣкъ, толорѣхъ, ѡ лнѡрѣхъ, сольдѣхъ ѣ. єднь, кѡда, ѿѡкѡпнтъ, ѡмрѡ (?), нваньць (P/1602, br. 35).*
- 3.3 Vokal *e* naspram poluglasnika *ь* ili *ѣ* u jakom položaju češći je nego vokal *a* u ispravama koje su pisali neki od popova: *сѣмъ, сврѣ, сврѣхъ, ѡ. грошѣхъ (DAC. Greg/15..., br. 8, попь петръ), дѣнь, до первога керстобадне (P/1620, br. 106, попь стнепанъ), ке дѣнь, перѣнна, сѣмъ, нстн дѣ(н)ъ, сѣмъ, ннкець (попь стнепанъ); ѡ. дѣнь, васакомъ, свѡрѣхъ, кѡда, ннсел, свѡрѣхъ (P/1605, br. 224, попь никола), ѡ. дѣнь, васакмъ, пасторѣкъ, ѣ. лнѡерахъ, сѣда, пасторѣкъ, свнѣхъ паратѣхъ (P/1621, br. 92, попь никола степковъ), за порѣтѣе (?), рѣче, ѡсѣмъ грошѣхъ (P/1638, br. 165, попь ѡкъ), ѡ нмѣ (?), прѣвн, трѣмѣнъ, денѣсь, дѡжанъ, ємѣць (P. Div./1651); по ѡрѣденъ н заповнѣдн пощеннѣхъ сѣднѣхъ, ѣтнрн вѡртачѣ, перѡшѡ, прѣвомъ, ѡ. грошахъ, а ѡдъ нстока дѡбрава нстнѣхъ хрѣвовнѣхъ, на ѣтнрн вѡртачѣ, нстнѣхъ хрѣвовнѣхъ, ѣ грошѣхъ, по ѡ. дннарнѣхъ свѡрѣннѣхъ, на нмѣ внше*

реченнѣхъ стнмадѣрѣхъ ѿ внше реченнѣхъ стнмадѣрѣхъ, по речн стнмадѣрѣхъ (Greg., priv. zb./1693, ннко лѣнша), itd.

Dakle, u 16. i 17. vijeku postoji neujednačenost što se tiče pisanja kontinuanta za stari poluglasnik. Kao tendenciju, možemo zaključiti da naspram poluglasnika pišu *a* kancelari (mogući uticaj i obrazovanja); poluglasnik najčešće pišu monasi (sa malim izuzecima to su igumani manastira Gradište i Praskvica), što može biti uticaj crkvenog jezika (arhaičnog, normativnog obilježavanja), ali i razlikovanja u izgovoru kontinuanta za poluglasnik od ostalih vokala (osobnosti izgovora kontinuant za poluglasnik); vokal *a* kao kontinuant nalazimo i kod jednog broja pisara koje možemo svrstati u različite grupe; veliki broj pisara (koji se, prije svega, potpisuju kao popovi, ali i neki pojedinačni pisari iz naroda), naspram nekadašnjeg poluglasnika imaju vokal *e*. Ove različitosti i nedosljednosti svjedoče o posebnom izgovoru poluglasnika koji se nije izjednačio sa nekim od osnovnih vokala, a na pisanje kontinuanta mogli su uticali i drugi parametri, osim govorne podloge.

4 KONTINUANTI POLUGLASNIKA U PAŠTROVSKIM ISPRAVAMA U 18. I 19. VIJEKU

U periodu 18. i 19. vijeka donekle se mijenja (bolje reći pomjera) situacija, smanjuje se frekvencija upotrebe starog genitiva (sa -ь), naročito u 19. vijeku, nastavak na -h se širi. Javljaju se i nastavci -a i -e. Njihov broj se povećava idući od početka 18. do sredine 19. vijeka. Primjećuje se ista tendencija kao i u prethodnom periodu, u ispravama koje imaju *a* kao kontinuant za poluglasnik, nastavak u Gmn. je -ah (ali se od samog početka 18. vijeka, sa rijetkim izuzetkom iz 17. vijeka, javljaju i primjeri sa -a), a u ispravama u kojima je pisano *e* naspram starog poluglasnika, javlja se u Gmn. nastavak -eh (odnosno od početka 18. vijeka) javlja se i -e kao nastavak (uz nekoliko primjera iz 17. vijeka). U ispravama kojima smo se bavili, veoma su rijetki primjeri gubljenja suglasnika *h*, ili zamjene nekim drugim vrijednostima (uglavnom su primjeri њугов, вр, фала). To bi govorilo da nastavak u Gmn. nije (ili uglavnom nije) uslovljen gubljenjem suglasnika *h*. Takođe su rijetko pisani oblici starog genitiva. Kroz sve ovo isprave, oblici na -ah/-eh dominiraju. U pisanju *r vokalno* sretamo slične tendencije kao i u prethodnom periodu (uz *ar*, u ispravama u kojima je refleks poluglasnika *a*; i *er* u ispravama u kojima je refleks poluglasnika *e*), ali, ovdje dolazi do odstupanja od ove tendencije: od kraja 18. poč. 19 v. počinje dominantnija upotreba *er* (za *r vokalno*), bez obzira na refleks poluglasnika (i nastavak u Gmn.) što, svakako, može biti uticaj ruskoslovenskog jer se u ovom periodu uočava i upotreba ruskih grafijskih rješenja (*я, у*). Uz to, češće se javljaju i primjeri sa napisanom *r vokalnim*, bez prisustva bilo kog vokala.

Situacija u vezi sa kontinuantom poluglasnika u 18. i 19 vijeku slična je prethodnom periodu, osim što izostaje (osim rijetkih primjera) pisanje *jera* za poluglasnik u jakom položaju. Prema našem korpusu u 18. vijeku zabilježeno je oko 330 primjera u kojima je ь > *a*, a oko 70 ь > *e*; u 19. vijeku oko 170 ь > *a*, a oko 40

ь > e. Svega je pet primjera sa napisanim poluglasnikom u jakom položaju iz 18. vijeka (nekoliko puta u slabom), a samo 1 iz 19. vijeka, što znači da su ovi primjeri sporadični, za razliku od prethodnog perioda (16/17. vijek).

Situacija je u velikoj mjeri slična sa ranijim periodom: kancelari najčešće imaju refleks za stari poluglasnik *a*, u skladu sa tim nastavke u Gmn. *-ah* i *-a*. Dajemo dio korpusa (naznačićemo primjere u kojima imamo odstupanje):

- 4.1 Refleks *a* za pol., nastavak *-ah* (kancelari).). вѣкацъ, по врѣхъ, сѣпацъ, с тнѣхъ добра, данъ, (Greg., priv. zb./1744, корѣне даскалъ димитрѣвнѣхъ), петар сарзентин, ннкац, газета зї (Greg., priv. zb./1761, канзаланер лѣка лѣбнша), нзлаже офнцинал сѣѣах, парва (Greg., priv. zb./1772, канзаланер лѣка лѣбнша), и осталнехъ петрнѣвнѣахъ, вѣкацъ, по поднѣахъ, ѿ дуговахъ, ѿ рѣченнехъ стнмадѣрахъ (стнепо кѣда канзаланер) цекннахъ кѣ осамъ цекннахъ, ѿ-бї-прокарадѣрахъ, ѿ ѿ-бї-племенахъ, ѿ вѣтакъ (P/1804, br. 201, канжалнер стнепо греговнѣ), данашнн данъ, данасъ, по верѣхъ, вѣлацъ, цекннахъ осамнасть (DAB. Main./1800, 1–4, крсто перазнѣхъ канзаланер), браке петровнѣахъ, ннкадъ, трн реда лозахъ и слокавахъ посѣченнехъ, зценннсно цекннахъ петъ, валѣтаюкн цекнна петъ, сѣме цекннахъ петнасть, ѿтъ четернасть данахъ (Greg., priv. zb./1803, крсто перазнѣхъ канзаланер), на рнекѣ режевнѣах, офнциналъ сѣѣах, сада (Greg., priv. zb.1852, канзаланеръ андрна радовъ).

Kancelarima su najbližiji u načinu pisanja kaluderi (prije svega igumani), koji su se, kao i monasi, čvršće držali pisanog jezika (i norme):

Monasi: кѣ днъ, васакомѣ, ѿ грѣбнна, ннкацъ давндовъ, сахранююкн, вазда, по сѣдамъ грошъ (Greg., priv. zb./1740, писахъ ѿ нерѣдонахъ васнлне), крсто, еданъ, по врѣхъ, двадесетъ цекнна, данъ, ѿ-цекнна, сагна, с рѣченнехъ ващнна (Greg., priv. zb./1754, калуѣеръ васнлне ѿ граднцъ), црковнн, врѣхъ, са, вазде, сагна (Greg., priv. zb./1754, ердонахъ васнлне ѿ граднцъ).

Slično je i kod jednog broja popova: крстнѣхъ, данъ данашнн, покран лнвадаахъ, погоднсно дванаестъ цекннъ, сагна, сада (Greg., priv. zb./1744, писахъ ѿ марко попа вѣка), ннкацъ, синовахъ вѣкца, вѣкац, з веке пѣтахъ, по шесдесетъ грошахъ, кѣ грошахъ, бї комобаствахъ, крвн, ѿ госпоре кметовахъ, крѣсть, едан ѿ кметовахъ, када, рекоше ѿ-ѣ-кмета (Greg., priv. zb./1742, писахъ ѿ попъ марко клнснѣхъ), шѣпацъ, за тї цекннѣ. зценннсно цекннѣ, сѣпацъ, сагна, по рнѣтн стнмадѣрѣ, бї моленъ ѿ партѣ (Greg., priv. zb./1763, писѣ попъ марко давндовнѣхъ), сѣпацъ, ннкацъ, нї грошахъ (Greg., priv. zb./1757, писахъ на протопопъ вѣко давндовнѣхъ), мн властѣла ѿ паратахъ, цѣркве, тврѣдо, пѣдесетъ дѣката, еданасть цекннахъ, данас, лнѣбав, держалн, ѿ паратахъ (Greg., priv. zb./1770, писахъ ѿ попъ франнѣхъ лѣбнша).

- 4.2 Rijetki su primjeri da kod kancelara i kaludera (najčešće igumana) imamo *e* za stari poluglasnik, odnosno *-eh/-e* za Gmn.

Kancelari: снновецъ (Greg., priv. zb./1785, канзаланеръ ѿво кажанѣгра), стѣпецъ, дрежн, за карате наше дннарѣ зї-ї (Greg., priv. zb.1806, канѣжалнерѣмъ по заповнѣдн); монаси: ї денъ, црѣковнн, сврѣа, врѣхъ, рѣменковн рѣдн, на нстн денъ, сагна (Greg., priv.

zb./1700, писахъ та ермонахъ васлане ѿ градищъ), ѿ неколко нашне докере, писанне добра (P/1762, br. 561(110), та теодоръ калѣкеръ писахъ), денешни день, сѣмѣ ѿ цекнне ꙗ (P/1827, архимандритъ мнннстара прасквнице савва).

Daleko najčešće *e* za poluglasnik i *-eh/-e* za genitiv imaju oni koji su se potpisali kao popovi. Primjera je mnogo, dajemo dio korpusa:

пар цекннех, н темен до мнтрова дневи, по заповнедн све мое браће давндовнѣх, останех давндовнѣх, на нстн терьмень, еданъ горогъранъ церьвени (Greg., priv. zb./1783, та поп радо давндовнѣ писахъ), сегна, (мол)ен ѿ кметовех, потврѣно ѿ монех колегех н ѿ каретех (Greg., priv. zb./1784, писахъ н та поп радо давндовнѣ), аг д(е)н, ѣ кѣ за горанехъ ѣ перьвѣ, коретець, еденъ, цервене, шесть парехъ калѣветехъ, два пара нгелехъ фильдеграннехъ, ѿ петъ талнерехъ, перьстънь, коретець цервени, коретець зелени, н берьннице ѿ злата, десеть лакетехъ цевене, осемь пѣтехъ цехъ ѿ сребра, ле лакетехъ постава, петъ патецехъ мланехъ, дванесеть о(ж)ницехъ ѿ мѣдн, дванесеть пнрѣнехъ, венекъ, бетьвнцѣ, дванесеть цекннехъ ѿ шареновичехъ, петънестъ цекннехъ, ѿ шолегехъ, сепецъ (DAC. Mai./1802, 1–42, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), ꙗ день, керсто, сепецъ арменько, по орденъ н гѣде сѣхехъ, прнекорецъ, платнтъ петъ цекннехъ, за горанехъ, вернѣтъ, денешномъ, ѿ кметовехъ ѿ вше реченне властелехъ (Greg., priv. zb./1789, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), ꙗ день, вертачнице, петъ цекнне хнкехъ (P/1783, br. 287, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), крстѣна, нашнехъ братѣчедехъ, нашнехъ прокарадѣрехъ, отецъ, цекннехъ четирн, денес, по речн монехъ братѣчедехъ, нваковнехъ синоехъ (P/1782, br. 226, писахъ та поп радо давндовнѣ), ꙗ коренехъ масланехъ, нкецъ, цекннехъ ꙗ, день, сагна, реченнехъ доверехъ (P/1788, br. 193, писахъ та протопопъ франно любнша), д(е)н, за горанехъ, ѣ перьвѣ, еденъ, цервене, шесть парехъ калѣветехъ, два пара нгелехъ, ѿ петъ талнерехъ, десеть лакетехъ цевене, осемь пѣтехъ, ле лакетехъ постава, петъ патецехъ, дванесеть пнрѣнехъ, венекъ, бетьвнцѣ, дванесеть цекннехъ ѿ шареновичехъ, петънестъ цекннехъ, ѿ шолегехъ, даде сепецъ (DAC. Mai./1802, писахъ та поъ петеръ сѣнѣ), ꙗ день, мнтаръ греговнѣ, по верхъ, ѣценннсно талнере шесть, день, сагна (DAB. Sudić/1825, 1–8 (1) поъ нвоко греговнѣ).

Slična je situacija i kod jednog broja pisara koji se potpisuju imenom, bez bilo kakve titule: продадосмо нѣколко башнна ѿ реднтан, на петъ вртачнцехъ башнне, ѣценннсно талнерехъ кесаровнѣхъ 84, крстѣ, да се доберъ наплатнтъ (DAB. Main./1824, 1–63.1, мнтаръ поповъ греговнѣ писахъ), день :ꙗ, на денешни день, цекннехъ стотннѣ, до башнне кобаснцехъ, до башнне перѣшковнѣхъ, сагна, с вше реченнехъ доверехъ (писахъ а шпнрндонъ кажанегра), сѣхехъ (P/1785, br. 33, крсто бошков), данесъ, еданъ, данесъ пнннцѣхъ фнорнне 30, ако вн га сегна, за сѣмѣ одъ фнорнна 30, крстѣ (DAB. Main./1842, 1–97), день :ꙗ, на денешни день, цекннехъ стотннѣ, до башнне кобаснцехъ, до башнне перѣшковнѣхъ, сагна, свнше реченнехъ доверехъ (писахъ а шпнрндонъ кажанегра), сѣхехъ (P/1785, br. 33, крсто бошков), денесъ, крстѣ, талнерехъ, свнше реченнехъ доверехъ, доберъ, денесъ, ѿ нстнехъ стнмладѣрехъ ѿ вше реченнехъ стнмладѣрехъ (DAB. Main./1823, 1–59, мнтаръ поповъ греговнѣ писахъ).

Sreće se i nastavak *-e* u Gmn. u onim ispravama koje imaju releks *e* za poluglasnik (uglavnom kod pisara koji su se potpisivali samo imenom, što bi, opet, kao i za primjere sa nastavkom *-a*, bio uticaj narodne podloge):

e/-e: крстъ, весъ венекъ, четрих наше брата ѿ банка, седець цекнине, ѿ терденъ, денесъ еденъ по заповнеди гдѣ кметове (Greg., priv. zb./1792, писахъ давна(е) радановићъ), денъ и҃, кѡпецъ, продадохъ радѡ за ѿ талнере, денъ, да се добере надинртъ (DAB. Main./1834, 1–81, писахъ иа ннко боснићъ), денъ, ѡд черногораца, талнере петна(ест), еденъ чифердар, дѡженъ талнере седенъ, да довнти седен годinne, ѿ дѡпнло еденъ, петнастъ годinne, еденестъ коцмате плоча женскне, перстенъ, черна, есанъ, дѡжанъ, талнера трдесетъ, талнера десетъ (DAB. Main./1852, 1–104, писа н иа нво боснићъ), талнере двадесетъ, талнере дватесетъ, талнере четрих, талнере тринастъ, талнере петъ, талнере шестъ, талнера седенъ, талнере тринестъ, талнер(е) осенъ, талнере петъ (DAB. Main/1838, 1–54, радо маннићъ ѡписа), денесъ, ѡцененско талнерехъ, сегна, свнше реченехъ доверехъ, доверъ, денесъ, ѿ нстнехъ стнмадѡрехъ, керьсьтъ, млоѣнъ ѿ внше реченехъ стнмадѡрехъ (DAB. Main./1823, 1–59, писахъ я цнро крстовъ мнтровн).

5 ZAKLJUČNE NAPOMENE

Paštrovske isprave uvijek ne moraju biti tipičan pokazatelj govornih prilika, iako u velikoj mjeri jesu, te, u načelu, odslikavaju govorno područje određenog vremena. Odlikuje ih nedosljednost s obzirom na kontinuant starog poluglasnika: nije mali broj isprava u kojima se piše (ponekad i dosljedno) poluglasnik (uglavnom u ispravama 16/17. vijeka), potom, na mjestu starog poluglasnika piše se čas vokal *a* (što je češće), čas vokal *e*, što bi govorilo da je izgovor poluglasnika, počev od 16. vijeka, od kada imamo sačuvane isprave, bio neodređene artikulacije, da se nije izjednačio niti sa vokalom *a*, niti sa vokalom *e*. Pisanje je u velikoj mjeri zavisilo od pisara: najdosljedniji u pisanju *a* kao kontinuant su kancelari, a na to je moglo uticati njihovo šire obrazovanje, tj. poznavanje i uticaj pismenosti sa šireg područja; poluglasnik najčešće pišu igumani (i to u ispravama do početka 18. vijeka, potom se takvo pisanje rijetko sreta), na što je mogla imati uticaja crkvena tradicija, ali s obzirom na veliki stepen dosljednosti u pisanju, možemo pretpostaviti da se poluglasnik nije sasvim izjednačio sa nekim od vokala; nije rijedak ni kontinuant *e*, on se sreće kod različitih pisara, popova, pisara koji nijesu napisali mnogo isprava, što bi govorilo o izgovoru u pravcu vokala *e*. Načelno posmatrano, sudeći prema korpusu Paštrovskih isprava, poluglasnik u Paštrovićima u periodu 16/17–18/19. vijeka nije se izjednačio ni sa jednim od vokala, izgovor mu varira između *a* i *e*. Refleks poluglasnika povezan je sa pisanjem *r* *vokalnog* (*ar* : *a* kao refleks poluglasnika, *er* : *e* kao refleks poluglasnika uz pisanje *i* bez ovih vokala). Upotreba nastavka u Gmn. povezana je i sa izgovorom i pisanjem kontinuant za poluglasnik: u ispravama 16/17. vijeka pisari koji pišu poluglasnik upotrebljavaju nastavak *-ьхъ* ili stari genitiv sa nastavkom *-ь*; pisari koji kao kontinuant poluglasnika imaju *a* koriste, u principu, nastavak *-ah*, dok oni pisari koji imaju kontinuant *e* za poluglasnik imaju redovno nastavak *-eh* u genitivu. Kroz 18. i 19. vijek potiskuje se stari genitiv, u ispravama koje imaju *a* za stari poluglasnik, pretežu primjeri sa nastavkom *-ah* (220 primjera), stari genitiv (30-ak primjera), nastavak

-a 53 primjera. Vokal *e* naspram starog poluglasnika javlja se u nemalom broju isprava (45 isprava, u nekim dosljedno, u nekim sa rjeđe napisanim *a*). U istim ispravama u kojima imamo *e* kao kontinuant poluglasnika javlja se *-eh* u G(L)mn., a počinju se javljati i primjeri sa *-e* u Gmn (u istom periodu kada i *-a*), pojedinačni primjeri zabilježeni su u 17. vijeku, dok se njihov broj povećava kroz 18. i 19. vijek. Dolazi i do sinkretizma D i Imn. Ali, ni ovaj sinkretizam nije u potpunosti završen. U DImn. upotrebljavaju se naporedo oblici na *-ma* (po porijeklu stari dvojinski), potom oblici množine: u instrumentalu na *-i* (oblici starog Imn., nema primjera za upotrebu oblika dativa umjesto instrumentala), a u dativu na *-m* (oblici starog dativa, osim rijetko gdje je na mjestu dativa upotrijebljen instrumental sa nastavkom *-i*). Broj primjera na *-ma* povećava se idući ka 19. vijeku. Zanimivo je da se kod imenica ženskog roda i u dativu i u instrumentalu upotrebljavaju oblici na *-ama* (po porijeklu stari dvojinski), što bi značilo da se sinkretizam ova dva padeža u množini ranije uopštio kod imenica ženskog roda. To može biti uslovljeno time što je kod imenica ženskog roda prihvaćen oblik dvojine kao gotov, bez izmjena, dok je kod imenica muškog i srednjeg roda došlo do formiranja novog nastavka (nastalog kombinacijom množine i dvojine). Ova kretanja i preplitanja govorila bi, prije svega, o (spletu) fonetskog (kontinuant poluglasnika) i morfološkog (jednačenje G i L) potencijala koji je uticao na (prisustvo i formiranje) nastav(a)ka u Gmn. Jasno je vidljivo da se refleksi poluglasnika (pisanje poluglasnika, odnosno njegovih kontinuanata *a* i *e*) odražavao i na nastavak u G(L)mn. (*-ьхь/-ь; -ax/-a; -ex/-e*).

SKRAĆENICE

- DAB** = Državni arhiv Budva
DAC = Državni arhiv Cetinje
Dav. = Davidović (porodična zbirka)
Greg. = Gregović (porodična zbirka)
Greg., priv. zb. = Gregović (privatna zbirka)
P = Manastir Praskvice

LITERATURA

- Aleksić 1939** = Radomir Aleksić, Izvještaj o govorima Paštrovića, *Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića* (Beograd) 6 (1939), 17–20.
Belić 1905 = Aleksandar Belić, *Dijalekti istočne i južne Srbije* = *Srpski dijalektološki zbornik* (Beograd) 1 (1905).
Belić 1999a = Aleksandar Belić, Učešće sv. Save u stvaranju osnova naše stare književnosti, *Istorija srpskog jezika* 7, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
Belić 1999b = Aleksandar Belić, Istorija srpskog jezika, *Izabrana dela Aleksandra Belića* 4, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
Belić 2000 = Aleksandar Belić, *Izabrana dela Aleksandra Belića, Uporedna gramatika slovenskih jezika* 1, u: *O dvojini u slovenskim jezicima*, Beograd, 2000.
Brozović – Ivić 1988 = Dalibor Brozović – Pavle Ivić, Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, *Enciklopedija Jugoslavije* 6: *Jap–Kat*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, ²1988, 48–94.

- Grickat 1975** = Irena Grickat, *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1975.
- Daničić 1858** = Đuro Daničić, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*, Beograd, 1858.
- Ivić 1991** = Pavle Ivić, *Iz istorije srpskohrvatskog jezika*, Niš: Prosveta, 1991.
- Ivić 1985** = Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*, Novi Sad: Matica srpska, 1985.
- Ivić – Grković 1971** = Pavle Ivić – Milica Grković, O počecima zamene poluglasa sa *a* u ćirilskim spomenicima, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* (Novi Sad) 14.1 (1971), 53–59.
- Jovanović 2005** = Miodrag Jovanović, *Govor Paštrovića*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 2005.
- Marojević 2008** = Radmilo Marojević, *Srpski jezik danas*, Beograd: Bard-fin – Banja Luka: Romanov, 2008.
- Miletić 1940** = Branko Miletić, *Crmnčki govor = Srpski dijalektološki zbornik 9* (1940).
- Mladenović 2008** = Aleksandar Mladenović, *Istorija srpskog jezika: odabrani radovi*, Beograd: Čigoja štampa, 2008.
- Pešikan 1965** = Mitar Pešikan, *Starocrnogorski srednjekatunski i lješanski govori = Srpski dijalektološki zbornik* (Beograd) 15 (1965).
- Rešetar 1907** = Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Wien: Hölder, 1907.
- Ružičić 1926** = Gojko Ružičić, Razvitak srpskohrvatskog gen. pl. na -*â*, *Slavia* (Prah) 5.2 (1926), 214–232.
- Simić 2002** = Radoje Simić, *Morfonološki procesi u srpskohrvatskom jeziku: njihovi uzroci i posledice*, Beograd: Jasen, 2002.
- Stevanović 1935** = Mihailo Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, Beograd: Drž. štamp. kralj. Jugoslavije, 1935.
- Trifunović 2001** = Đorđe Trifunović, *Ka počecima srpske pismenosti*, Beograd: Čigoja štampa, 2001.
- Vujović 1969** = Luka Vujović, *Mrkovički dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore) = Srpski dijalektološki zbornik* (Beograd) 18 (1969).
- Vuković 1974** = Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika: uvod i fonetika*, Beograd: Naučna knjiga, 1974.
- Vuković 1939** = Jovan Vuković, Govor Pive i Drobnjaka, *Južnoslovenski filolog* (Beograd) 17 (1939), 185–417.
- Vušović 2004** = Danilo Vušović, *O Njegoševom jeziku*, Podgorica: Oktoih, 2004.

POVZETEK

Kontinuantni polglasnika v Paštroviških listinah 16.–19. stoletja

Prispevek predstavlja kontinuantne za stari polglasnik v Paštroviških listinah (*Paštrovske isprave*) 16.–19. stoletja, ki so med najpomembnejšimi jezikoslovnimi problemi v teh dokumentih srbskega jezika in tudi v današnjem govoru kraja Paštroviči. To je hkrati tudi ena od najzanimivejših fonetičnih potez v zgodovini srbskega jezika, še posebej pri obravnavi obrobni govora, med katere spada tudi govor Paštrovičev. Za to raziskavo smo analizirali okoli 600 listin. Po korpusu Paštroviških listin se polglasnik od 16. do 19. stoletja ni izenačil z nobenim od samoglasnikov: izgovor variira med *a* in *e*. Tako je tudi v živem ljudskem govoru Paštrovičev. Podaljšava v roditelju množine je povezana s pisanjem in izgovarjanjem kontinuantov za polglasnik, prav tako pa tudi pisanje samoglasniškega *r*.